

URFON OTAJONNING "HUMOYUN QABUL" HIKOYASIDA
AMIR TEMUR OBRAZI

Guljahon Tursunpo'latova

Termiz davlat universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish:
o'zbek tili 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7929255>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek adabiyotining zabardast vakili Urfon Otajonning "Humoyun qabul" hikoyasi bilan Amir Temur davridagi voqealarni to'g'ri hamda xolis yoritish asnosida Temuriylar sulolasiga bag'ishlab yaratilgan asarlar orasida badiiy jihatdan ancha baquvvat va tarix to'g'ri hamda haqqoniy asarlar sirasiga kirishi, shu bilan birgalikda, adibning esa tarixiy shaxslar mavzusida samarali ijod qilib kelayotganligi, ijod mahsuli sifatida qator asarlar yozganligi, bu hikoyada esa Sahibqiron Amir Temur timsoli orqali Temuriylar davridagi tarixiy sharoit, o'sha davrda ma'rifat ahliga bo'lgan munosabat hamda hikoyaning o'zbek adabiyotidagi o'rni bilan bog'liq haqiqatni aks ettirish kabi masalalar tahlilga tortilgani bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: tarixiy shaxs, o'zgacha uslubda, markazlashgan davlat, harbiy yurishlari, jang san'ati usullari, Mahmud Shabustari, Sahibqiron va boshqalar.

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN URFON OTAJON'S STORY
"HUMAYUN QABUL".

Abstract. This article is dedicated to the Timurid dynasty with the story "Humayun Qabul" by Urfon Otajon, the great representative of Uzbek literature, and the events during the time of Amir Temur. entering the series of works, together with the fact that the writer has been creating effectively on the subject of historical figures, that he has written a number of works as a product of creativity, and in this story, through the image of Sahibqiran Amir Temur, the historical conditions during the Timurid period, the attitude towards the enlightened people at that time and it is important that issues such as the reflection of the truth related to the place of the story in Uzbek literature are analyzed.

Key words: historical figure, special style, centralized state, military campaigns, martial art methods, Mahmud Shabustari, Sahibqiran, etc.

ОБРАЗ АМИРА ТЕМУРА В РАССКАЗЕ УРФОНА ОТАДЖОНА
«ХУМАЮН ГАБУЛ».

Аннотация. Данная статья посвящена династии Тимуридов с повестью великого представителя узбекской литературы Урфона Отаджона «Хумаюн Кабул» и событиям времен Амира Темура, вошедшим в цикл произведений, вместе с тем, что писатель эффективно творил на тему исторических личностей, что он написал ряд произведений как продукт творчества, и в этом рассказе, через образ Сахибкирана Амира Темура, исторические условия в период Тимуридов, отношение к просвещенному людям того времени и важно, что анализируются такие вопросы, как отражение правды, связанное с местом повести в узбекской литературе.

Ключевые слова: историческая личность, особый стиль, централизованное государство, военные походы, приемы боевого искусства, Махмуд Шабустари, Сахибкиран и др.

Badiiy asarda tarixiy shaxs siymosini gavdalandirish yozuvchidan o'ziga xos mas'uliyatni talab qiladi. Asardagi tarixiy shaxsga aloqador ma'lumotlar to'g'ri bayon qilinishi uchun yozuvchi tarixiy voqea-hodisalar hamda tarixiy shaxs hayoti haqida boxabar bo'lishi lozim. Bilamizki, Amir Temur tarixda o'chmas iz qoldirgan buyuk sarkarda, Movarounnahr va Xuroson hukmdori bo'lishi bilan birga boshqa davlatlarni ham zabt etgan. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda Temuriylar davlatiga asos solib markazlashgan davlat barpo qiladi. Amir Temur haqidagi tarixiy voqea-hodisalar, uning qat'iyatlilik va adolat bilan davlatni boshqarishi, harbiy yurishlar va jang paytidagi o'ziga xos mohirona jasorati butun dunyoni lol qoldirgan.

O'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri Urfon Otajonning "Humoyun qabul" hikoyasida Amir Temur obrazi o'zgacha uslubda mahorat bilan aks ettirilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Amir Temur haqidagi ko'pgina roman va hikoyalarni o'qir ekanmiz unda sohibqironning harbiy yurishlari, jang san'ati usullari, qo'shin tarkibi va joylashuvi, qaysi hukmdorlar bilan jang o'tkazganlari haqidagi voqealar rivojini ko'z oldimizdan o'tkazamiz. Ushbu hikoyada esa Amir Temur naqadar xalqparvar, jonkuyar, yuksak salohiyatli hukmdor sifatida gavdalanadi:

"Amir Temur shunday bir xushnud holda shahar sayriga chiqdi, ammo sal o'tmay ko'ngli g'ash bo'ldi. Nochor, yupun kiyingan tilanchilar bilan to'la, anchagina iflos, ko'p uylari nurab qolgan shahar Sohibqiron ko'nglida og'ir taassurot qoldirdi. Sa'diy she'riyati baxsh etgan sururdan asar ham qolmadi.

Amir Temur tulporini qarorgoh tomon burdi: u Sa'diy turbatini ziyorat qilishni keyinga qoldirgan edi. Qarorgohga qaytib kelgach, ulug' Amir o'z huzuriga Hindu xazinachini chaqirtirib, shaharning gavjum guzarlarida doshqozonlar qurdirib, shu bugundan e'tiboran har kuni och-yalang'ochlarga ovqat tarqatishni, kiyimlik berishni buyurdi. Shundan keyin ko'ngli taskin topdi".

Amir Temur Sa'diy Sheroziy she'riyatiga o'zgacha muhabbat qo'yadi. Uning otasi Amir Tarag'ay ham shoir ruboiylarini ko'p o'qiganligi sababli, yosh Temur ham bolalikdan uning ruboiylarini yod bilar edi. Sa'diy she'riyatidagi Sheroz tasvirlaridan bahramand bo'lgan Temur u yerdagi ayrim holatlarni o'z ko'zi bilan ko'rар ekan, she'rlardagi sururdan ko'nglida asar ham qolmaydi. Endigina kelgan shahridagi ochlik va yo'qsillikdan holi tang bo'lgan avomga qilgan yaxshiliklari Amir Temurning naqadar odil, xalqparvar hukmdorligidan dalolat beradi. O'sha davrda hukmdorlarning barchasi ilm-ma'rifatga oshno bo'libgina qolmay, o'z saroyida shoir-u ulamolarni to'plab she'rxonliklar o'tkazishgan. Ushbu hikoyada Amir Temur obrazi naqadar mahorat ila tasvirlangan. Uning she'riyatga qo'ygan muhabbatini o'z qarorgohida o'sha davrning mashhur alloma shoirlarini tez-tez suhbatga taklif qilishidan hamda bolaligidan g'azallar-u ruboiylar yod olganligidan anglash mumkin:

"Amir Temur varaqni tekislab, padari buzrukvori dastxati ila ko'chirilgan ushbu ruboiyni o'qidi:

Na davlati dunyo ba sitam mearzad,
Na lazzati mastiyash alam mearzad.
Na haft hazorsola shodii jahon
In mehnati haftro'za g'am mearzad.

Bu Hofiz Sheroziyning ruboiysi edi. Ushbu ruboiyni Amir Tarag'ay ko'p o'qirdi. Temurbek ham yoshligidan uni yod bilardi".

Asarda Amir Temur obrazini kuzatar ekanmiz, u faqatgina davlat boshqaruvi bilan cheklanib qolmay, asarlar mutolaasi bilan ham band bo'ladi.

“Amir Temur Sa'diy Sheroziy devoni yonida turgan Mahmud Shabustariy qalamiga mansub “Gulshani Roz”ni olib mutolaa qila boshladi...”

Mahmud Shabustariy XIV asrning so'fiy shoirlaridan biri bo'lgan hamda “Gulshani Roz” uning asarlari ichidan eng mashhuri sanalgan. Bundan ko'rishimiz mumkinki, Amir Temur tasavvuf adabiyotiga ham muhabbat qo'ygan. U davlat boshqaruvi ishlarida islom dini qonun-qoidalariga tayangan, o'z saltanati binosini islom dini asosida barpo etgan hamda mustahkamlagan. Uning Qur'oni Karim va Hadisi shariflarga munosabati juda yuqori bo'lgan. Din vakillari va shayxlarga nisbatan hurmati cheksiz bo'lgan. Mamlakat ishlarida shariatga tayangan holda qonun va farmoyishlar chiqargan. Temur o'z asari sanalmish “Temur tuzuklari”da shunday yozadi: “Dilimning mashriqidan ko'tarilgan birinchi tuzuk shundan iborat bo'ldiki, islom dinini yoyib, Muhammad, unga Tangrining marhamatlari va salomlari bo'lsin, shariatini quvvatladim. Jahonning turli mamlakatlari, katta-kichik shaharlarida islom dinini va odamlarning eng xayrlisi (hazrati Muhammad payg'ambar) ning to'g'ri yo'llarini tartib etdim. O'z saltanatimni shariat bilan bezadim”.

Amir Temur diniy va dunyoviy bilimlarni puxta egallagani hamda uning islom diniga yuksak darajada e'tiqod qo'yganiga guvoh bo'lamiz. Bunga dalil sifatida hikoyadan olingan quyidagi jumalalarda ham ko'rishimiz mumkin:

“1387 yil 20 dekabr. Sohibqiron Amir Temur juma namozidan Ruknobod kanoridagi qarorgohiga qaytib kelib, amirlarning chodirlaridan nariroqqa tikilgan xirgohga kirdi”.

Yozuvchi hikoyada Sohibqironni baland bo'yli, xushqomat, chehrasidan nur yog'ilib turadigan hukmdor sifatida tasvirlagan:

“Shu onda arzan yog'ochidan qilingan asoga tayangan, barvasta qaddi sal bukilgan, oppoq soqolli nuroniy Shamsiddin Muhammad Hofiz argachaning muattar isi kelib turgan xirgohga kirdi va kuzatib kelgan Nosiriddin Umarga hassasini berdi. Amir Temur biror muddat shoirga tikilib turdi-da, uning istiqboliga qarab yurdi. Hofiz ta'zimdan bosh ko'tardi. Qarshisida to'rt-besh qadam narida baland bo'yli, xushqomat, chehrasidan nur yog'ilib turgan Amir Temur turardi”.

Bu o'rinlarda yozuvchi Amir Temurni naqadar oliyjanob, himmatli, saxovatpesha hukmdor sifatida tasvirlaydi. Amir Temur Xofiz Sheroziyni suhbatga taklif qilish hamda uning xizmati uchun ikki navkarini uning huzuriga yuboradi, u xirgohga kirib kelgach esa shoir istiqboliga tomon yurib boradi. Amir Temur qanchalik qat'iyatli hukmdor bo'lmasin, Xofiz Sheroziy Amir Temur haqida xayolidan o'tkazgan qahr, g'azab nuqtalarini asardagi Temur obrazida uchratmaymiz. Asarda yozuvchi Amir Temurni kuchli tafakkur sohibi, dinga putur yetkazuvchi omillardan yaxshigina xabardor, she'riyatning eng murakkab, nozik jihatlarigacha yaxshi o'zlashtirgan hukmdor sifatida aks ettirgan:

“– Tashakkur, Mavlono. Bir narsaga taajjubdaman, Sizday buyuk iste'dod sohibi nega dinga putur yetkazuvchi baytlar yozursiz? Yoxud biz xato tushunadurmizmu? Misol bul bayt:

Xudoro, muxtasib, moro ba faryodi dafu nay baxsh,
Ki sozi shar az in afsona beqonun nahohad shud*.

*(Ma'nosi: Xudo haqqi, ey muxtasib, bizni dafu nay faryodiga qoldir, chunki shariat sozi bu afsonadan qonunsiz bo'lib qolmaydi.)

• Bu ixonat emasmu, mavlono?

• Bale, fotehi amir, bul baytni men yozmishmen. Bunda “dafu nay faryodi” shariatga also putur yetkaza olmaydi, deb aytmogchi bo’lganmen.

• Mavloni, mening nazarimda siz o’ylagan ma’no chiqmaganga o’xshaydur.

• Oliyhzrat, bizday ojiz bandalarning gunohimiz ko’p, shuning uchun doimo Allohdan mag’firat tilaymiz, - Hofiz yoshlangan ko’zini dastro’mol bilan artdi...”

Hofiz bu yerda o’z xatosini anglab yetadi hamda xayolida Amir Temurning naqadar zukko, teran mushohadali ekanligiga qoyil qoladi. Amir Temur Hofizni Samarqand-u Buxoroga taklif qiladi, u yerning go’zalliklarini ta’riflab, tinchgina ijod bilan mashg’ul bo’lishini, Temurning o’zi tartib bergan bog’lar, gulzorlardan ilhom olishini aytadi. Hofiz keksaligini aytib taklifini qabul qilolmagach, Temur ranjisa ham tabassumi bilan ranjiganini sezdirmaydi. Asarda Amir Temur hamda Hofiz Sheroziy suhbat qanchalik nazokat bilan, mohirona tasvirlanganiga guvoh bo’lamiz. Amir Temurdagi oliyjanoblikning yuqori cho’qqisi, Hofizga ko’rsatgan lutf-u karomati yaqqol ko’zga tashlanadi. Hofiz o’zi kitobat qilgan Xusrav Dehlaviyning “Xamsa”sini Temurga tuhfa qilganida juda ham mamnun bo’ladi. Amir Temur qaysi mamlakatni qo’lga kiritmasin, birinchi navbatda u yerda imoratlar barpo etgan, bog’lar, gulzorlar bilan shaharni bezagan. Samarqandni poytaxt qilar ekan, u yerni go’zal mamlakatga aylantiradi. Bundan tashqari qo’l ostidagi mamlakatlar aholisi ahvolidan xabardor bo’lib, din peshvolari va avliyolarning mozori ustida maqbaralar bunyod ettirgan. Uning bu harakatlarini hikoyadagi ko’pgina o’rinlardan ham anglashimiz mumkin.

REFERENCES

1. Amir Temur. «Temur tuzuklari» (forschadan Alixonto’ra Sog’uniy va Habibullo Karomatov tarjimasi). - Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – 144 b
2. Abdusamatov H. Tarix va badiiy talqin. - Toshkent: Adabiyot va san’at, 1995. – 184 b.
3. Kattabekov A. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin//Tafakkur. – Toshkent, 1996. - 1-son. - B.68-72.
4. Urfon Otajon. Humoyun qabul. // Dilkusho bog’lar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. - B.44-57.